

Ђорђе Стојановић*

Институт за политичке студије, Београд

ПРОЦЕСУАЛНИ ЗАОКРЕТ У ГРАНИЧНИМ СТУДИЈАМА**

Сажетак

Студије граница, као и студије простора, су повратиле важност на глобалној академско-научној сцени и данас важе за једну од најатрактивнијих истраживачких области. Овај рад ће пропитати оне димензије разумевања граница, које их не перципира као статичне линије и режиме државне моћи, већ ће се фокусирати на дисперзију, пролиферацију и репрезентацију граничних модуса, функција и последица унутар различитих контекста и преко различито манифестованих/искодираних друштвених, културних и политичких активности, то јест, граничних пракси. Другим речима, рад ће се бавити дискурзивним импликацијама инверзије концепта граница са концептом разграничавајућег процеса (*b/ordering*).

Кључне речи: границе, простор, граничне студије, држава, суверенитет, процесуални заокрет, б/ордеринг (*b/ordering*) заокрет

УВОД

Границе спадају у ред оних ретко изговараних, најчешће подразумеваних, појмова, феномена, симбола, представа, институција, процеса или активности који се, више или мање, могу идентификовати у читавом спектру најразличитијих индивидуалних и друштвених пракси обележених различито декларисаним интересима, преференцијама и, прогресивним или регресивним, сврхама/

* Електронска адреса аутора: djordje.stojanovic@ips.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“, бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

значењима, као и најразличитијим структурама, контекстима и актерима/агентима. Границе, заправо, потпуно колонизују наше животе. Ако томе додамо и троп граничног зида, као најрадикалнију, али и најпопуларнију/најспектакуларнију, форму објективизовања, редуковања, фиксирања и пасивизовања дискурса/наратива државних граница, онда добијамо увид у сву „калеидоскопску” сложеност граничних имагинаријума.¹ Наиме, гранични-зидови попримају димензије универзализоване граничне „конфлуенције” са Природом, бивају носиоци процеса „псеудо-геоморфологизације” простора: они престају да буду артефакти, културни алгоритми/кодови/текстови/граматике/матрице, и третирају се као природне чињенице, препреке попут непрелазне планине или несавладивог кањона, чак и онда када се путање њиховог простирања физички мењају или коригују. Апстрахујући засад то да зидови могу да имају и капије, као што планине могу да имају тунеле, а кањони мостове,² то јест да „спајају раздвајајући”, за њих почиње да важи природни поредак ствари, природни закони, постају „задати, инхерентни и априорни”, производ и произвођач попримљених, фатализованих и, често, антагонизованих идентитетско-интерпретативних формула и пракси типа „Нас са Ове стране зида” и „Њих са Оне стране зида”.

Било како било, метонимијски/метафорички/алегоријски,³ то јест фигурално-језички, потенцијали зида су толико објективизовани и/или интензификовани, да се, без обзира на његову материјалност или имагинативност, присуство или одсуство, може тумачити, а често се и користи, као визуелизација граница, посебно у смислу „тродимензионалног” линијског амблема раздвајања (са, горе назначеним, латентним, али неодвојивим, интегративним конотацијама/капацитетима/претпоставкама).⁴ Другим речима, физички, холограм-

1) Дакле, под тропом „зид” подразумевамо све граничне препреке или имобилије, грађевински фиксиране баријере, фортификације или објекте попут: зидова од свих врста материјала, бедеме, насипе, палисаде, барикаде, блокаде, жичане ограде и сл.

2) Као што то примећује Георг Зимел (*Georg Simmel*), без обзира да ли се ради о директном или симболичком, то јест физичком или интелектуалном, значењу, ми смо они који се налазе у сталној могућности раздвајања повезаног и повезивања раздвојеног (*Georg Simmel, "Bridge and Door"*, in: *Simmel on Culture: Selected Writings* (eds. David Frisby, Mike Featherstone), Sage Publications, London, 1997 [1909], стр. 71).

3) Додали бисмо, метафоре, метонимије или персонификације, као и алегорије и синегдохе, шире посматране као позивање на један систем значења како би се објаснило или појаснило неки други систем значења, нису пуки вербални или писани „орнаменти” аутентичности/оригиналности неких специфичних модуса говора, већ фундаменталне одлике људске комуникације и потенцијални креатори/инноватори/репери друштвене и политичке реалности и мобилизације (*George Lakoff, Mark Johnson, Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago, 1980, стр. 156.).

4) На пример, у прилог томе се може навести да гро књига које се баве границама на својим корицама као илустрацију имају неку форму зида или горе побројаних граничних препрека, то јест, на страну што је то митолошки конструкт, једина људска творевина

ски, фантазмагорични или виртуелни/сајбер „зид-линија” је граница, а физичка, холограмска, фантазмагорична или виртуелна/сајбер граница је „линија-зид”. Мада, можда најинтересантнија аналитичка позиција није „пасивно теоретисање”/битисање са било које стране зида-линије-границе, већ активно промишљање и сагледавање из процесуалне перспективе/битисања самог зида-линије-границе. О одрживости или неодрживости таквих идеја/филозофема расправљаћемо касније. Ваља напоменути, дакле, да су границе увек нешто више од онога што наша чула детектују или мапе конфигуришу/исцртавају и да, како то примећује Венди Браун (*Wendy Brown*),⁵ зидови не морају нужно бити индекс државне моћи и потентности, већ и симбол, последњи остатак, сукцесивно нестајућег система/граматике територијално ограниченог суверенитета.⁶

Поред тога, гранични зидови нису анахрон феномен, нити су крајња инстанца неке цивилизације/културе, рекли бисмо, где све завршава, а ништа не започиње.⁷ Тако, прокламујући да: „Нација без граница није нација” и да „САД враћају контролу над својим грани-

за коју важи да се, по једној верзији, види са Месеца, а по другој, чак са Марса- Велики кинески зид (Arthur Waldron, *The Great Wall of China: From History to Myth*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, стр. 214, 220), није ништа друго до визуелизована кривудава линија. Такође, не треба сметнути с ума, до 2011, око 20.000 км светских граница биле су зидови и оградe (Alexander C. Diener, Joshua Hagen, *Borders: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2012, стр. 9).

- 5) Wendy Brown, *Walled States, Waning Sovereignty*, Zone Books, New York, 2010.
- 6) Томе, наравно, треба додати и читав низ значајних аутора, као што су Дидије Биго (Didier Bigo, “The Möbius Ribbon of Internal and External Security(ies)”, in: *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory* (eds. Mathias Albert, Yosef Lapid, David Jacobson), University of Minnesota Press, Minneapolis, 2001, стр. 91–117), Прем Кумар Раџарам и Карл Гранди-Вор (Prem Kumar Rajaram, Carl Grundy-Warr, “Introduction”, in: *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory’s Edge* (eds. Prem Kumar Rajaram, Carl Grundy-Warr), University of Minnesota Press, Minneapolis, 2007, стр. ix–xi), Марк Солтер (Mark Salter, “Theory of the / : The Suture and Critical Border Studies”, *Geopolitics*, 17(4)/2012, стр. 734–755), Сандро Мезадра и Брет Нилсен (Sandro Mezzadra, Brett Neilson, *Border as Method, or, the Multiplication of Labor*, Duke University Press, Durham, 2013), Крис Рамфорд (Chris Rumford, *Cosmopolitan Borders*, Palgrave Macmillan, New York, 2014) или Миреј Розело и Стивен Вулф (Mireille Rosello, Stephen Wolfe, “Introduction”, in: *Border Aesthetics: Concepts and Intersections* (eds. Johan Schimanski, Stephen F. Wolfe), Berghahn Books, New York, 2017, стр. 1–25) који имплицитно или експлицитно позиционирају троп зида не само као неадекватан/фелеричан већ и као погрешан/анахрон/ретроградан.
- 7) Brent L Sterling, *Do Good Fences Make Good Neighbors? What History Teaches Us about Strategic Barriers and International Security*, Georgetown University Press, Washington DC, 2009; Wendy Brown, *Walled States, Waning Sovereignty*, нав. дело.; Elisabeth Vallet, Charles-Philippe David, “Introduction: The (Re)Building of the Wall in International Relations”, *Journal of Borderlands Studies*, 27(2)/2012, стр. 111–119; Elisabeth Baschlin, Mohamed Sidati, “Western Sahara- Territoriality, Border Conceptions and Border Realities”, in: *The Ashgate Research Companion to Border Studies* (ed. Doris Wastl-Walter), Ashgate, Burlington, 2011, стр. 549–566; Elia Pusterla, Francesca Piccin, “The Loss of Sovereignty Control and the Illusion of Building Walls”, *Journal of Borderlands Studies*, 27(2)/2012, стр. 121–138; и Thomas Nail, “The Crossroads of Power: Michel Foucault and the US/Mexico Border Wall”, *Foucault Studies*, 15/2013, стр. 110–128.

цама”,⁸ Доналд Трамп (*Donald Trump*), четрдесет пети председник САД, је 25.01.2017. потписао директиву за изградњу 3220 километара дугачког зида на граници са Мексиком. Тиме је, дијасхронички („вертикално”) посматрано, поред, набројмо само неке, зидова првих сумерских градова, Дугачких атинских зидова, Великог горгонског (Александровог) Зида, Хадријановог (*Vallum Hadriani*) и Антонијевог (*Vallum Antonini*) зида, Ишцуиђи (*Ishitsuiji*, 石築地) или Генко Бору (*Genko Boru*, 元寇防塁) зида, Великог кинеског зида, Берлинског зида, али, рекао бих, и Мажино и Зигфрид линије, као и Атлантског зида, додата још једна симболичка инстанца дискурсу/наративу натурализовања политичких граница. Ако паралелно томе додамо и синхроничку („хоризонталну”) раван, попут, Мароканског или Израелског зида, те зидова на границама Србије и Мађарске, Индије са Пакистаном, Бангладешом и Мјанмаром (Бурмом), Северне Кореје и Кине, Саудијске Арабије и Јемена, шпанских енклава Сеуте и Мелиље, Јужне Африке и Зимбабвеа, онда се границе намећу као један од најважнијих и најперсистентнијих темата у пољу међународних односа и политичких наука/теорија *in genere*.

Заиста, репрезентујући инхерентну компоненту људског живота и битан фактор у продукцији и репродукцији односа између појединца и друштва, као и између самих појединаца и између различитих политичких ентитета, то јест различитих група, формација, нација, друштва или држава, границе се квалификују за оне друштвене и теоретске феномене, концепте, конструкте, текстове, граматике, дискурсе, наративе или симулакруме који представљају својеврсну академску („онтолошко-епистемолошку”) константу и то у више различитих друштвених и хуманистичких дисциплина и субдисциплина. Ако горе изнетом додамо и перманентну мигрантску кризу у Југоисточној Азији, велику европску мигрантску кризу изазвану ратом у Сирији, излазак Велике Британије из Европске уније („Брегзит”) или персистентне граничне спорове карактеристичне за Африку, Блиски Исток или Јужну и Источну Азију, онда истраживање граница представља активност од највишег научног и друштвеног значаја. Свеједно да ли је ангажована пост-позитивистичка, то јест дискурзивна, наратолошка, феноменолошка, херменеутичка, конструктивистичка, перформативна или, коначно, позитивистичка, то јест (нео)функционалистичка, (нео)институционалистичка, (нео)реалистичка или детерминистичка перцепција простора и граница.

8) David Smith, “Trump signs order to begin Mexico border wall in immigration crackdown”, *The Guardian*, 25.01.2017, Internet, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/25/donald-trump-sign-mexico-border-executive-order>, 18/02/2017.

Међутим, не само на нивоу очигледне, географско-физичке (палпабилне) датости, већ и на нивоима социолошке, политичке, културолошке, правне, економске, антрополошке, психолошке или филозофске перспективе, границе су, као научни темат, контрадикторно њиховом супстанцијалном значају једног од конститутивних концепата самих друштава (то јест појединаца и држава), доста дуго биле апсурдно маргинализоване, узимане „здрово за готово“, пренебрегаване, потискиване, проглашаване епифеноменалним или потпуно занемариване и запостављене. Мада је још Лудвиг Фојербах (*Ludwig Feuerbach*, 1804–1872) говорио да је време, од стране дијалектичара, привилегована категорија, јер искључује и субординира тамо где простор толерише и координира,⁹ тек је у последњих двадесетпет година, што свакако није дугачак период, на светској научној сцени дошло до ренесансе/пролиферације истраживања која се баве разнородним формама и категоријама спацијализације.¹⁰ Таква констелација се повезује са дуготрајним процесом реафирмације простора у односу на временски обележену, деспацијализовану и моносемичну, свест модерног човека деветнаестог и доброг дела двадесетог века, са дистанцирањем од превалентног и привилегованог историцистички постављеног линеарног фазирања прошлости и развоја ка реевалуацији позиције, ситуације или контекста.¹¹ Основна карактеристика тога периода је убедљива, ако не победа, оно свакако доминација Времена над Простором.

Било како било, границе не настају ни из чега, нису предефинисана персонификација неке веће Истине од њих самих, већ су креиране/дизајниране, артефакти настали компететивним деловањем/праксом мноштва актера, то јест, следствених, дискурса и

9) Kristin Ross, *The Emergence of Social Space: Rimbaud and the Paris Commune*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1988, стр. 8.

10) Аутор је свестан да је бављење категоријама, по себи, апорематично/контрадикторно. Категорије су како средства за манифестацију/упражњавање моћи и формулисања/успостављање поретка, тако и неизбежни предуслов за схватање света у свом његовом богатству и разноврсности. Пропорционално отварању и ширењу наших видика, категорије их исто тако затварају и сужавају (Reece Jones, "Categories, Borders and Boundaries", *Progress in Human Geography*, 33(2)/2009, стр. 179.).

11) Michel Foucault, "Of Other Spaces", in: *Heterotopia and the City: Public Space in a Postcivil Society* (eds. Michiel Dehaene, Lieven De Cauter), Routledge, New York, 2008 [1967], стр. 13–29; Edward William Soja, "Postmodern Geographies and the Critique of Historicism", in: *Postmodern Contentions: Epochs, Politics, Space* (eds. John Paul Jones III, Wolfgang Natter, Theodore R. Schatzki), Guilford, New York, 1993, стр. 113–136; Edward William Soja, "Taking space personally", in: *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* (eds. Barney Warf, Santa Arias), Routledge, New York, 2009, стр. 11–36; Denis Cosgrove, "Introduction", in: *Mappings* (ed. Denis Cosgrove), Reaktion Books, London, 1999, стр. 1–24; и Barney Warf, Santa Arias, "Introduction: The Reinsertion of Space in the Humanities and Social Sciences", in: *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* (eds. Barney Warf and Santa Arias), Routledge, New York, 2009, стр. 1–11.

наратива. Када задобију статус „петрификоване“, „рефракторне“ физичке чињенице, онда је то резултат неког специфичног дискурса који их у то транспонује. Њихови генуинитетни дискурси/наративи/перспективе су најчешће организовани као кластери „про-граничних“ нормативно/језичко/симболичких формација екстрахованих из различитих дискурса/наратива. Границе почивају на идеји да су резултате друштвено-просторних, али и идентитетских, критеријума за кодирање, идентификовање, верификовање и репродуковање: нас и њих, блискости и различитости, реда и анархије, укључености и искључености, поретка (реда) и не-поретка (хаоса) или, чак, онога што јесте и бива од онога што није и не бива. Оне не произлазе само из сплета околности које детерминисају стање и статус неке државе, нити су само управљачко-организациони захтеви за функционалним перфектуирањем, то јест пуки одраз ригидних политичких одлука.

Границе су, интринзично „трансгресиране и трансгресионе“, линије које фунгирају као сепарациони и квалификациони критеријуми, конструкти, механизми, диспозитиви/апаратуси или асемблажи за пројектовање координата или лоцирање људи и ствари у, данас, дестабилизованим, флуидним, етеричним или децентрираним просторима које заправо сами деконструирају, конституирају и реконституирају.¹² Тај процес не води нужно ка нестајању граница, али чак и када се форсира/привилегује разумевање моћи на којој почивају и опстају, то је ефекат сасвим другачије интелектуално-аргументационе природе у односу на традиционални пандан/план. Притом, постоји стална опасност да дефинисање/детерминисање граница буде логичка аномалија „вртења у круг“ (*circulus vitiosus*), јер је њихова репрезентација предуслов њиховог дефинисања/детерминисања.¹³ Границе су, наиме, израз неког политичког/културног/социјалног садржаја или ентитета, који је то што јесте искључиво захваљујући спецификованим границама. Шире постављено, не ради се о дијалектичкој прожетости, већ о потпуној биномској дистингвираности граница и ограниченог. Питање је: Да ли границама припадају простори/територије или просторима/територијама припадају границе, постоји ли, дакле, границе без простора/територије, то јест простори/територије без граница? Постоје ли коначно простори који нису политички/географски ен-

12) Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Polity Press, Cambridge, 2000; Noel Parker, Nick Vaughan-Williams, "Critical Border Studies: Broadening and Deepening the 'Lines in the Sand' Agenda", *Geopolitics*, 17(4)/2012, стр. 727–733; и Zygmunt Bauman, David Lyon, *Liquid Surveillance: A Conversation*, Polity Press, Cambridge, 2013.

13) Etienne Balibar, "What is a Border?", in: *Politics and the Other Scene* (ed. Etienne Balibar), Verso, London, 2002, стр. 76.

титети или су сви простори нужно политичке/географске реалности? Одговор је само наизглед једноставан и очигледан, његова истраживачка „драматичност” није у „границама простора” већ у „просторима граница”.¹⁴

Summa summarum, без обзира на то што се концептуализација/теоретизација граница изузетно увећала, такорећи „поплавила” све друштвене науке, потреба за њиховим проучавањем и даље није смањена. Насупрот томе, импетус долази из различитих смерова: (1) радикалног усложњавања садашњег процеса глобализације и са тим повезаног мултипликовања и диференцирања граница и њихових пракси, значења и форми; (2) паралелног постојања, важења и утицаја више различитих, понекад дијаметрално супротних, приступа у поимању граница; (3) још увек неадекватне развијености, инвентивности и оригиналности промишљања граница, то јест отварање простора за алтернативне модалитете њиховог третмана; (4) потребе студирања вишезначног, вишестепеног и мулти-димензионалног односа граница и друштва; (5) акцелерираног мењања културног, политичког, економског, историјског и социјалног контекста у коме границе настају и нестају (кородирање идеје „безграничног света”, без обзира на то што та фраза/флоскула не значи нужно и уједињени свет); (6) монолитне апрехензије граничне праксе или као емпиријски „транзиторне” или као емпиријски „интранзиторне”, без могућности амбивалентне симултаности оба стања/механизма, то јест неадекватног третмана проучавања перформативности граница; (7) недовољности, свакако сигнификантне, идеје бордеринг-а да одговори на нове мега и микро „заплете” у домену спацијализације политике; и (8) перпетуираног мењања, евазивности, рекомпозиције и мултиполарности граничних студија.¹⁵

Консеквентно, истраживачка „вивисекција” граница и даље подразумева запитаност/недоумице типа: чије границе, какве/како границе, на коме месту границе и на који начин границе бивају

14) Andrew Abbott, “Things of boundaries”, *Social Research*, 62(4)/1995, стр. 857.

15) Gregg Bucken-Knapp, Michael Schack, Henk van Houtum, “New Strands in Border research?”, in: *Borders Matter: Transboundary Regions in Contemporary Europe* (eds. Gregg Bucken-Knapp, Michael Schack), Danish Institute of Border Region Studies, Aabenraa, 2001, стр. 227–236; Chris Rumford, “Introduction: Theorizing Borders”, *European Journal of Social Theory*, 9(2)/2006, стр. 155–169; Nick Vaughan-Williams, *Border Politics: The Limit of Sovereign Power*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009; Reece Jones, “Categories, Borders and Boundaries”, нав. дело; Nick Megoran, “Rethinking the Study of International Boundaries: A Biography of the Kyrgyzstan–Uzbekistan boundary”, *Annals of the Association of American Geographers*, 102(2)/2012, стр. 464–481; Corey Johnson, Reece Jones, Anssi Paasi, Louise Amoore, Alison Mountz, Mark Salter, Chris Rumford, “Interventions on Rethinking ‘the Border’ in Border Studies”, *Political Geography*, 30(2)/2011, стр. 61–69; Anssi Paasi, “A Border Theory: An Unattainable Dream or a Realistic Aim for Border Scholars?”, in: *The Ashgate Research Companion to Border Studies* (ed. Doris Wastl-Walter), Ashgate, Burlington, 2011, стр. 11–33; Chiara Brambilla, Jussi Laine, James W. Scott, Gianluca

границама. То никако не значи да се овде пледира за неку свеобухватну теорију граница, јер она не само да није потребна, већ, како ствари стоје, уопште није ни могућа. Уважавајући чињеницу да гранични „сфумато“ никако не значи нестајање граница, овај рад се, дакле, понајпре бави њиховим „алотропским“ модификацијама, покушавајући да захвати не само институционални, структурални и, наравно, политички ниво, већ и културно-симболичку, репрезентативну сферу, ону која се тиче представа, имагинације и имагинаријума граница.

1. КЛАСИЧНИ ДИСКУРС ГРАНИЦА

Савремена литература о границама, из различитих научних дисциплина/углова, указује на четири превалентна идејна/аналитичка момента: (1) тезу сукцесивног нестајања граница; (2) улогу граница у конструисању друштвено-просторних идентитета; (3) дискурсе/наративе о границама; и (4) различито просторно скалирање у конструкцији граница.¹⁶ Исто онолико колико перцепција граница може бити географска/територијална/спацијална материјализација крајњих домета одређених политичких процеса, оне су и компетитивни аутономни дискурзивни кластери, али и, како је то већ апострофирано, сегменти неког „амбициозније“/шире профилисаног друштвеног, културног, историјског, економског, правног, религијског или политичког дискурса/мета-наратива. Конструкти самих граница или пограничних зона имају јако симболичко, ритуално, вредносно, иконичко и церемонијално значење, које не само да је дефинисано идентитетско-политичким дискурсом „центра“, него и дефинише сам идентитетско-политички центар: симултано су извор стабилности и нестабилности неке политичке заједнице/ентитета. Мада се сасвим оправдано могу разматрати као „фил-

Bocchi, "Introduction: Thinking, Mapping, Acting and Living Borders under Contemporary Globalisation", in: *Borderscapes: Imaginations and Practices of Border Making* (eds. Chiara Brambilla, Jussi Laine, James W. Scott, Gianluca Bocchi), Ashgate, Burlington, 2015, стр. 1–13; David Newman, "Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview", in: *The Ashgate Research Companion to Border Studies* (ed. Doris Wastl-Walter), Ashgate, Burlington, 2011, стр. 33–49; David Newman, "Revisiting good fences and neighbours in a postmodern world after twenty years: theoretical reflections on the state of contemporary border studies", *Nordia Geographical Publications*, 44(4)/2015, стр. 13–19; Christophe Sohn, "On Borders' Multiplicity: A Perspective from Assemblage Theory", *EUBORDERSCAPES*, Working Paper 10/2015, стр. 1–11, Internet, http://www.euborderscapes.eu/fileadmin/user_upload/Working_Papers/EUBORDERSCAPES_Working_Paper_10_Christophe_Sohn_-_On_borders_multiplicity_A_perspective_from_assemblage_theory.pdf, 11/04/2016; и Paolo Novak, "Back to Borders", *Critical Sociology*, 2016 (online издање), стр. 1–18, <http://dx.doi.org/10.1177/0896920516644034>.

16) David Newman, Anssi Paasi, "Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography", *Progress in Human Geography*, 22(2)/1998, стр. 191.

трирани“ текстови или наративи, границе су, ван сваке сумње, и на њима произашле или утемељене граничне праксе, то јест технологије/диспозитиви или ризоми/асемблажи.

Осим материјалног аспекта који је потпуно неодвојив од граница, оне спадају, не само у друштвено (ре)продуковане, већ и у високо естетизоване/поетизоване феномене/означитеље/дескрипторе, прецизније: активности са властитом културном, готово „ониричком“, (топо)поетиком/(топо)симболиком, које се, да се послужимо параболама Макса Вебера (*Max Weber*), налазе у непрекидном кружном процесу зачаравања, рашчаравања, и ре-зачаравања.¹⁷ Притом, за границе се може рећи да заузимају средишњу позицију у (ре)формулисању територијалности и темељних културно-национално-идентитетских наратива. Готово све интерпретације/имагинаријуми граница, али и физички/визуелни контакти са истим, изгледају као естетизовано/поетизовано сусретање и са *simulacra imperii*, представама моћи, и са *arcana imperii*, тајнама моћи. Притом, *simulacra imperii* подразумевају *arcana imperii*, представе моћи су неодвојиве од или почивају на тајнама моћи.

Differentia specifica природних граница, у односу на артифицијелни, то јест естетизовани, пандан, почива на идеји да се све границе које нису „створене“ природним путем (уколико, дакле, не прате или се не поклапају са трајекторијама задатим неким хидрографским или геоморфолошким феноменом: морем, реком, планином и сл.), већ су резултат/производ неке људске интервенције, класификују/категоризују/дефинишу као артифицијелне/денатурализоване границе (вештачке баријере и геометријске линије). За разлику од турбулентних средњовековних времена и фрагментираних феудалних територија, обележених многобројним и преклапајућим аутономним нивоима власти, када су границе биле неутрални појасеви/зоне раздвајања, али и интеракције и асимилације људи различитих културних идентитета, граничне линије модерних националних држава, као непрекидних структура које потпуно обухватају неки партикуларни и суверени политички ентитет, су резултат дуготрајног и градуалног процеса политичке хомогени-

17) Max Weber, “Science as a Vocation”, in: *From Max Weber: Essays in Sociology* (eds. Hans H. Gerth, Charles Wright Mills), Oxford University Press, New York, 1946a [1919], стр. 129–157; Max Weber, “The Social Psychology of the World Religions”, in: *From Max Weber: Essays in Sociology* (eds. Hans H. Gerth, Charles Wright Mills), Oxford University Press, New York, 1946b [1919], стр. 267–302; cf. Richard Jenkins, “Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium”, *Max Weber Studies*, 1(1)/2000, стр. 11–32; Mireille Rosello, Stephen Wolfe, “Introduction”, нав. дело, стр. 1–25; и Johan Schimanski, Stephen F. Wolfe, “Intersections: A Conclusion in the Form of a Glossary”, in: *Border Aesthetics: Concepts and Intersections* (eds. Johan Schimanski, Stephen F. Wolfe), Berghahn Books, New York, 2017, стр. 147–171.

зације/интеграције.¹⁸ Национализација граница је углавном била повезана са деветнаестовековним имагинаријумом њихове примордијалне/романтичарске историјске укоренености. Услед тога, артифицијелне/конструисане националне границе су по аутоматизму биле изложене (ре)натурализовању зарад верификације сакро-санктности, аутентичности, компактности и сигурности нације. Не само да се географско окружење хармонизовало/изједначавало са националним граничним наративима/митовима, него су се и гранички артефакти почели третирати као коригована/финализована (национална) природа.

Под симболичким/концептуалним границама, опет, подразумевамо диверзификацију друштвених актера упућену на сортирање ствари, људи, пракси, времена и простора, оне су инструмент и/или медијум путем кога се појединци и групе боре, надмећу и договарају поводом дефинисања стварности, то јест путем кога стичу статус и монополизују ресурсе, док социјалне/објективне границе манифестују постварене модалитете друштвених неједнакости у приступу и дистрибуцији материјалних и нематеријалних ресурса и друштвених могућности.¹⁹ У оба случаја границе су реалне, симболичке на интересубјективном, а социјалне на интергрупном нивоу, при чему су прве нужан али не довољан услов за констатовање/регистровање потоњих. Граничне праксе, опет, можемо да одредимо као сет смераних и несмераних, зависно од перспективе, мање или више успешних активности, предузетих од самих грађана, те недржавних и државних актера, оријентисаних на конституисање, подржавање и трансформисање граница, као ангажмане по питању „бордеринга”, „де-бордеринга” и „ре-бордеринга”.²⁰ Концентрисаност на граничне праксе повлачи за собом и стање перманентног вршења, извођења, чињења граница путем различитих ритуала/церемонија/прокола (нпр. контрола пасоша). Граничне праксе (бордеринг/ре-бордеринг/де-бордеринг) своје перформативне потенцијале манифестују и кад су у питању одређене специфичне друштвене/економске/политичке реалности и када је у питању нека специфична индивидуална позиција.²¹ Границе не

18) Peter Sahllins, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*, University of California Press, Berkeley, 1991, стр. 6. и Michel Foucher, “The Geopolitics of European frontiers”, in: *The Frontiers of Europe* (eds. Malcolm Anderson, Eberhard Bort), Pinter, London, 1998, стр. 238.

19) Michele Lamont, Virag Molnar, “The Study of Boundaries in the Social Sciences”, *Annual Review of Sociology*, 28/2002, стр. 168–169.

20) Noel Parker, Rebecca Adler-Nissen, “Picking and Choosing the ‘Sovereign’ Border: A Theory of Changing State Bordering Practices”, *Geopolitics*, 17(4)/2012, стр. 776–777.

21) Noel Parker, Nick Vaughan-Williams, “Critical Border Studies: Broadening and Deepening the ‘Lines in the Sand’ Agenda”, нав. дело, стр. 729–730.

само да су неодојиви део артикулисања идентитета различитих политичких заједница/ентитета (нпр. држава, регион, провинција итд.), него је и сваки појединац маркиран, учињен границом, путем различитих дигиталних/био-метријских техника и технологија (био-метријски пасоши, личне идентификационе карте итд).

Неадекватна научна елаборација граница је генерисана, али је и генерисала, специфичну инертност у њиховом појмовном третману: изоморфистичку перспективу у разумевању простора, нација/идентитета и држава. Постојала је, а и данас постоји, тенденција да се границе разматрају као натурализоване, од природе задате или затечене „социјалне координате” или, парадоксално, природним законима регулисане формације, као тврди, тешко променљиви, екстремно фиксирани, постварени социјално-политичко-културни аксиоми. Аналитичка заокупљеност интрансигентном политичком „гео-планиметријом”, са имобилисаним, натурализованим и хијерархизованим, положајем и распоредом држава, то јест државних територија, са јако малим маневарским простором за трансформације, моделовање и флукуалност, је чворишно место, концептуални нуклеус традиционалног или класичног елаборирања граница.²² Државе се виде као ултра-статичке датости, „природно“ географски дефинисане целине, као несумњиво конзистентни ентитети, док се границе постављају као резултанта, реалистички позиционираног, политичког, економског и војног баланса/дисбаланса моћи са суседним државама. Рана академска сцена, с краја деветнаестог и почетка двадесетог века, је, дакле, градила аперцепцију граница на детерминистичким импликацијама појма „природне границе”, те је била више дескриптивно-опсервациона него про-теоретска, сконцентрисана на процесе делимитације и демаркације, те на однос између граница и природног окружења.

Тако је, родоначелник Политичке географије, Фридрих Ратзел (*Friedrich Ratzel*, 1844–1904), непровереним/псеудо-научним, било би погрешно помислити и *a priori* потпуно безвредним и идеологизованим, хипотезама иницирао „позитивистичко-дарви-

22) David Newman, Anssi Paasi, “Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography”, нав. дело; Brigitta Busch, Helen Kelly-Holmes, “Language Boundaries as Social, Political and Discursive Constructs”, in: *Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States* (eds. Brigitta Busch, Helen Kelly-Holmes), Multilingual Matters, Clevedon, 2004, стр. 1–14; Emmanuel Brunet-Jailly „Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective”. *Geopolitics*, 10(4)/2005, стр. 633–649; Vladimir Kolossov, “Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches”, *Geopolitics*, 10(4)/2005, стр. 606–632; и David Newman, “The Lines that Continue to Separate Us: Borders in our ‘Borderless’ World”, *Progress in Human Geography*, 30(2)/2006, стр. 143–161.

нистичко-органику” био-политичку семантику националистичке пасије за простором. Наиме, за њега су границе реалност, а граничне линије њихова апстракција, док растућа/пропадајућа држава није ништа друго до живи организам који се тешко може уоквирити петрификованим/непроменљивим границама.²³ Штавише, свака држава нужно улази у сукобе са другим државама, јер је у обавези да зарад опстанка проширује свој животни простор (*Lebensraum*), синтезу биолошких, географских и антрополошких карактеристика датог окружења. Свака борба за живот је борба за простор, док су границе „кожа”/периферни орган који прате ритам метаморфоза државног организма/тела. Границе државе и *Lebensraum*-а су пропорционалне величини и метаболичким потребама/захтевима специфичне популације. Креатор неологизма „геополитика” и органске теорије државе која се базира на Рацеловим идејама, Рудолф Кјелен (*Rudolf Kjellén*, 1864–1922) ће, почетком двадесетог века, тврдити како борба за простор манифестује тежњу држава да постану органске територије, „географске индивидуе” обележене природним границама на споља и хармоничним контекстом природне територије на унутра.²⁴ Врло индикативно је да у својме настојању да постану што више самодоволне, државе преко ангажовања радних потенцијала могу учинити своју земљу више „природном” него што то она оригинално јесте (што би се могло окарактерисати као *par excellence* пост-модерна констатација).

По једној од најчешће помињаних традиционалних класификација, оној Ричарда Хартсхорна (*Richard Hartshorne*, 1899–1992), границе се дели на: (1) антецедентни тип- можемо га поделити на (1.1) пионирски подтип, потпуно антецедентне границе, које су постојале пре самог насељавања неког подручја, пре развоја културног крајолика, и (1.2) реликтни подтип, антецедентне границе које су напуштене из политичких разлога али још увек постоје у културном крајолику (у оптицају су, дакле, природне/физичке границе које дају значење простору); (2) субсеквентни тип- границе које су конгруентне са постојећим етно-територијалним шемама

23) Gearoid O’Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London, 1996; Henk van Dijk, “State Borders in Geography and History”, in: *Nationalising and Denationalising European Border Regions, 1800–2000: Views from Geography and History* (eds. Hans Knippenberg, Jan Markusse), Springer, Dordrecht, 1999, стр. 21–39; Victor Prescott, Gillian Triggs, *International Frontiers and Boundaries: Law, Politics and Geography*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2008; Christian Abrahamsson, “On the genealogy of Lebensraum”, *Geographica Helvetica*, 68(1)/2013, стр. 37–44; и Giuliano Bellezza, “On Borders: From Ancient to Postmodern Times”, ISPRS/IGU/ICA Joint Workshop on Borderlands Modelling and Understanding for Global Sustainability 2013, 5-6 December 2013, Beijing, China, стр. 1–7/2013, Internet, <https://www.int-arch-photogramm-remote-sens-spatial-inf-sci.net/XL-4-W3/1/2013/isprsarchives-XL-4-W3-1-2013.pdf>, 10/07/2017.

24) Christian Abrahamsson, “On the genealogy of Lebensraum”, нав. дело, стр. 42.

насељавања неког подручја, оне се подударају са културним разликама, укључујући језик, обичаје и религију; (3) суперпозициониран тип- од спољног (колонијалног) ауторитета наметнуте границе које уобичајено не уважавају затечене етничке шаблоне, али које временом, мада доста тешко, могу постати део културне структуре подручја; и (4) природни тип- границе које су усклађене са физичким карактеристикама специфичног крајолика.²⁵

Традиционалистичко/класично дискурзивно ишчитавање граница почива, дакле, са једне стране, на њиховом елаборирању као петрификованих, инертизованих, стабилизованих или фиксираних исхода или консеквенција политички стриктно дефинисаног процеса одлучивања и, са друге стране, на њиховом третману преко стања континуиране (ре)територијализације са покретљивошћу/променама које одговарају незаобилазном, историјски (ре)валоризованом, смењивању макро-цикуса рата (анимозитета, конфронтација и колизија), те преговарања и мира.²⁶ Такво поимање граница имплицира позитивистичку перцепцију простора, по којој је простор схваћен као независан и целовит објект који уобличава и преобличава друштвене појаве преко система детерминистички профилисаних једносмерних каузалних релација. То подразумева постојање стриктне, ригидне лимолошке дихотомије на екстерне, међународно-државне границе и интерне, административно-обласне границе. Пост-модерно поимање односа између простора и друштва, то јест просторне перспективе друштва, насупрот томе, обухвата: (1) дисхармоничност између композиције нових друштвених и политичких простора и старих територијалних аранжмана; (2) нетранспарентност граница и редуковање значаја дихотомије изнутра-споља; (3) непоклапање искуственог доживљаја простора са просторном димензијом националних држава; и (4) потребу за реконституисањем односа на линији појединац-друштво-свет.²⁷

2. „Б/ОРДЕРИНГ” („B/ORDERING”) ЗАОКРЕТ У ПОИМАЊУ ГРАНИЦА

Почетком деведесетих година двадесетог века, пост-модернизам²⁸ је довео до релевантних парадигматских трансформација

25) Richard Hartshorne, "Suggestions on the Terminology of Political Boundaries", *Annals of the Association of American Geographers*, 26(1)/1936, стр. 56–57.

26) David Newman, "The Lines that Continue to Separate Us: Borders in our 'Borderless' World", нав. дело, стр. 174–176.

27) Gerard Delanty, Chris Rumford, *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*, Routledge, London, 2005, стр. 122–123.

28) Притом, прихватам становиште по коме се: пост-модерност (опозитни пол модерности)

друштвених и хуманистичких наука, оличених у најразличитијим заокретима, да набројимо само неке: почев од интерпретативне и деконструктивистичке, преко културне и семиотичке, па све до перформативне и дигиталне варијанте.²⁹ У оквиру њих, „спацијални заокрет“ је имао једну од водећих и високо утицајних позиција.³⁰ Респацијализована академска сцена одбацује концептуализацију Простора као секундарног или супсидијарног, социјално акциденталног, у односу на идеју Времена и не третира га као непроблематични, статични контејнер друштвених релација, процеса, токова и узрочности. Простор се више не перципира искључиво као агонистичка структура, борилиште или игралиште, за компететивни пласман различитих сценарија друштвене егзистенције, већ и као медијум преко кога се корпус социјалних односа ствара и обнавља, он је, парадоксално, позициониран и као производ и произвођач. Све у свему, Простор не само да је аналитички изједначен са Временом, него му је дата и предност као претпоставци/предуслову разнородних социјално-политички профилисаних, историјски рангираних, дешавања. Он је престао бити „социјална планиметрија“ и постао је социјална „стереометрија“: престао је да буде пука социјална рефлексија добијајући на својој „социјалној дубини и опсегу“. Пост-модерна временско-просторна компресија³¹ је свој наја-

разуме као сигнификантно удаљавање од модерничке социјалне матрице повезано са појавом новог друштвеног тоталитета и сасвим нових, аутентичних организационих принципа; пост-модернизам (опозитни пол модернизму) као детектовање било ког дискурса, естетског, културног, политичког или академског, који приписује значење и указује на историјске посебности пост-модерности; а пост-модернизацију (опозитни пол модернизацији) као означавање друштвених и дискурзивних процеса/пракси усмерених на конституисање, освешћивање и генерисање пост-модерности као историјске формације (Simon Susen, *The “Postmodern Turn” in the Social Sciences*, Palgrave Macmillan, New York, 2015, стр. 39). Последњи овакве квалификације је да пост-модерност није искључиво сачињена од пост-модерничких дискурса.

29) Simon Susen, *The “Postmodern Turn” in the Social Sciences*. нав. дело, стр. 34.

30) Pierre Bourdieu, “Social Space and Symbolic Power”, *Sociological Theory*, 7(1)/1989, стр. 14–25; Edward William Soja, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, London, 1989; David Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 1990; David Harvey, “Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination”, *Annals of the Association of American Geographers*, 80(3)/1990, стр. 418–434; Derek Gregory, *Geographical Imaginations*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 1994; Doreen Massey, *Space, Place and Gender*, University of Minnesota Press, Minnesota, 1994; Mike Featherstone, Scott Lash, “Globalization, Modernity and the Spatialization of Social Theory: An Introduction”, in: *Global Modernities* (eds. Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson), Sage Publications, London, 1995, стр. 1–24; и Roland Robertson, “Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity”, in: *Global Modernities* (eds. Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson), Sage Publications, London, 1995, стр. 25–44.

31) David Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, нав. дело, стр. 284–308; Jeremy Stein, “Reflections on Time, Time-space Compression and Technology in the Nineteenth Century”, in: *Timespace: Geographies of Temporality* (eds. Jon May, Nigel Thrift), New York: Routledge, 2001, стр. 106–120; и Barney Warf, *Time-Space Compression: Historical Geographies*, Routledge, London, 2008.

уентичнији и најеклатантнији, али и најкритичнији, израз добила заправо у геометрији-моћи,³² о којој ће касније бити више речи.

Десет година касније,³³ елаборирајући простор као процесуални социјални конструкт/продукт и уважавајући, горе имплицитно, интер-дисциплинарни, мулти-дисциплинарни и транс-дисциплинарни импулс у његовом проучавању, предложена је још једна релевантна трансформација: „б/ордеринг” („*b/ordering*”) заокрет.³⁴ Рећи ћемо за почетак да је овде направљена јасна дистинкција у односу на појам центрираних, есенцијализованих, инваријабилних и хомогених граница. Акцент је стављен на мултипликоване праксе/активности/ангажмане које генеришу више диференцираних актера/агента и покривају распон од високоформализованих политичких дискурса/мета-наратива граница до свакодневних граничних рутина/„микро”-наратива појединаца, формулишући оно што се показује као њихова децентрирана, деесенцијализована, варијабилна и хетерогена перцепција. Овај заокрет није изданак неке утопијске логике која неизоставно води ка безграничном стању глобализованог и пост-модернизованог света, већ је нормативни концепт који почива на веровању у постојање и континуитет територијалног спајања и издвојене/спецификоване моћи конкретизоване у нашим свакодневним поступцима/праксама.

Инаугурација „б/ордеринг” заокрета није искључиво резултат проистекао из „стерилних” научних „лабораторија”, не тиче се неке чисте „ларпурлартистичке” академске еволуције односних дисциплина, већ је повезана и са диспутацијама које се реферирају на трансформације/ремапирање пост-хладноратовског светског поретка и плуралних трајекторија развоја светског друштва *in toto*. У том смислу, процес ре-б/ордеринга може да се третира као интерпретативна потка нео-конзервативних или супер-модерних граничних режима/диспозитива, као стратешка реакција на пост-модерност у смеру форсирања Другости зарад полагања права на територијално обавезујуће моћи национално профилисаног суверенитета.³⁵ Може се рећи да су границе, пре свега, правне чињенице које се репроду-

32) Doreen Massey, *Space, Place and Gender*, нав. дело, стр. 146–157.

33) Henk van Houtum, Olivier Kramsch, Wolfgang Zierhofer, “Prologue: B/ordering Space”, in: *B/ordering Space* (eds. Henk van Houtum, Olivier Kramsch, Wolfgang Zierhofer), Ashgate, Burlington, 2005, стр. 4–5.

34) Опредељујем се за странцизам бордеринг, јер појмови разграничавања, разграничења или граничења се, по мом мишљењу, сувише реферирају на „паралисаност”/„хибернираност”/„анестетизованост” физичких граница у смислу једнодимензионалног инсистирања на демаркацији или делимитацији неке територије. Коса црта сугерише да је свака тактика/стратегија б/ордеринга симултано и тактика/стратегија територијално „уређивања” („*ordering*”) простора.

35) Henk van Houtum, Olivier Kramsch, Wolfgang Zierhofer “Prologue: B/ordering Space”, нав. дело, стр. 2.

кују преко сета најразличитијих активности/пракса, за њих је мање важна њихова материјална морфологија/анатомија од разноврсних интерпретативних и репрезентативних модуса које оваплоћују.

Транспозиција тежишта анализе са појма граница на појам бордеринга представља „процесуални заокрет” у граничним студијама.³⁶ Границе се разматрају као динамични/флексибилни/мотилитетни процеси и праксе просторне стратификације/диференцијације који се могу регистровати на различитим социјалним инстанцама, а не само на ивицама суверених националних држава. Оне не само да су алоциране/дислоциране/релоциране, већ су и експоненцијално мултипликоване у различитим културним/социјалним/политичким аренама са, следственим, широким распонем граничних формата, функција, пракси и режима. Ерго, границе могу да се третирају као друштвене институције са властитом историјским трајекторијама, оријентисане на одржавање просторних фрагментација и дискрепанција.³⁷

Када Хенк ван Хаутум (*Henk van Houtum*) говори о Јанусовском синдрому³⁸ у концептуализацији граница, он заправо говори о интерпретативном континууму између ангажмана њихове центрифугалне и центрипеталне димензије/перспективе у изналажењу одговора на питање шта оне јесу.³⁹ У оптицају је „про-онтологизујућа” дуална испреплетаност и истовременост интерног хоризонта поверења и сигурности „државне утопије” и екстерног хоризонта неповерења и несигурности „трансдржавне дистопије”, о тангентности политике/света поретка и политике/света не-поретка, манифестних у територијално-стратегичким процесима уређивања, разграничавања и дефинисања интринзичног Другог. Попут неког „сређеног хаоса”, тај се не-поредак, као хетерогени политички простор, не замишља као пуко одсуство поретка/света него обрнуто: као вредносно пројектована позиција у односу на неки други поредак/свет, као потенцијална мапа или израз политике произвођења, замишљања или фабриковања простора.

36) Chiara Brambilla, “Exploring the Critical Potential of the Borderscapes Concept”, *Geopolitics*, 20(1)/2015, стр. 15.

37) Gabriel Popescu, *Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2012, стр. 24–25.

38) Јанус је двоглаво римско божанство које истовремено гледа у опозитним правцима, симболишући тако и улаз и транзицију из једног у други фрагмент времена и/или простора. Отуда, атрибут „јанусовски” метафорички указује на коезистенцију амбивалентних квалитета у неком ентитету.

39) Henk van Houtum, “The Janus-face: On the Ontology of Borders and B/ordering”, *Simulacrum. Kwartaalblad van het Kunsthistorisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam*, 18(2/3)/2010, стр. 124–128. и Henk van Houtum, “The Mask of the Border”, in: *The Ashgate Research Companion to Border Studies* (ed. Doris Wastl-Walter), Ashgate, Burlington, 2011, стр. 58–59.

Ergo, термин бордеринг указује на мутуалност/интеракцију између конституисања поретка и креирања граница,⁴⁰ у оптицају су не само „укоурењене” традиције, оружане конфронтације и „фабуле/заплети” високе политике, већ читав сет најшире постављених културних, политичких, социјалних и економских агенса, норматива и ангажмана са партиципантима подложним манипулацији и метаморфозама. Свака гранична картографија, опет, репрезентује и исцртавање линија расцепа између инволвираних ентитета, концепција и појединаца, продуковање и репродуковање одређене (екстерне и интерне) хегемоније инсталиране преко картополитике.⁴¹ Све у свему, онолико колико границе затварају, толико и отварају. Оне увек изнова постављају питање односа између, са једне стране, извесности социјално-културно-идентитетских пракси укључености и признатости и, са друге стране, жеље да се те исте праксе ако не укину, а оно свакако замене активирањем неког другог дискурзивно/наративног граничног кода. Ко од нас није пожелео да се еманципује од властитих граница преко конзумирања неких других простора, било као туриста или имигрант/емигрант неког другог ранга и врсте?

Могућност да се буде привремени или трајни спацијални странац, не само другима него и своје „спацијалном Ја”, је инхерентно (контекстуално) својство граница: оне нису само баријере, затварање и завршеци, већ и процепи, отварање и почечи, оне омогућавају стално флотирање између аутохтоног и алохтоног пола нашег живота. Потенцијално, њихова флуидна/спектрална и децентрирана природа је профилисана хибридном лиминалним комбиновањем различитих јукстапозиционираних/симултаних значењских стратегија у распону од атракције и репулзије, објектификације и де-објектификације или транспарентности и камуфлираности. Чини се као да границе и јесу и нису, то јест као да јесу тамо где нису и *vice versa*, а да, притом, акценат није стављен на бинарне значењске антипode већ на значењски распон или изнијансираност, то јест видљивост или камуфлираност.

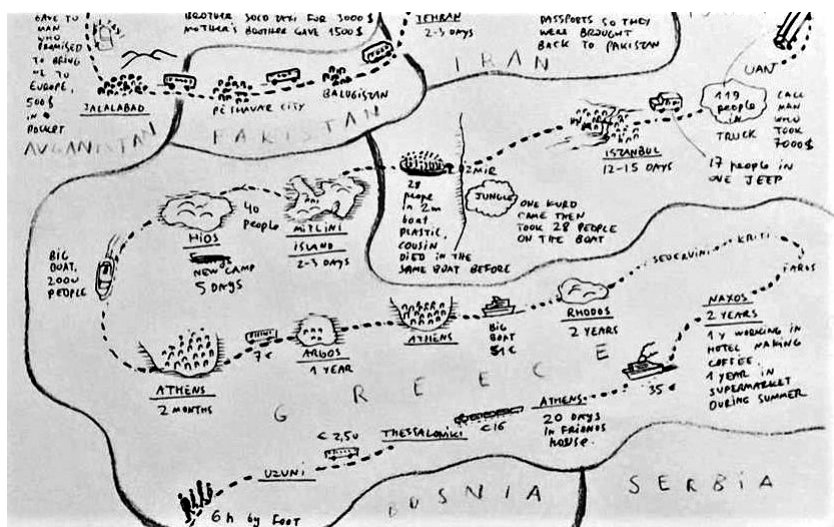
Границе се, дакле, налазе у процесу стално активног/перформативног дефинисања и редефинисања властитих значења и репрезентација од стране појединаца/група и других заинтересованих актера по питању регулисања/објектификовања домета и конфигурације одређених, често агресивних и експанзионистичких, спацијалних, најчешће државних, пракси. Оне нису само физичка

40) Henk van Houtum, Ton van Naerssen, “Bordering, Ordering and Othering”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93(2)/2002, стр. 125–136. и Henk van Houtum, Olivier Kramsch, Wolfgang Zierhofer “Prologue: B/ordering Space”, нав. дело.

41) Henk van Houtum, “The Mask of the Border”, нав. дело, стр. 52.

сума неке (1) геоморфолошке формације (реке, језера, планине и сл.), материјалних артефаката (жичаних ограда, зидова, караула, пратећих грађевина и сл.) и естетизованих објеката (граничних прелаза, граничног камења, граничних церемонија и сл.), већ и кластер симболичко-вредносних пројекција и уверења која директно конституишу наш, рекли бисмо, просторно-гранични *Weltanschauung* (види Слику 1). То никако не значи да границе у плуралитету својих социјалних значењских матрица и следствених пракси напуштају своју контролно-дисциплинујућу компоненту. Чак и онда када су центрифугалне, значењски отворене према свету Другог, или разматране као дифузне и „нематеријалне”, оне су алгоритам „игарамоћи”, (дискурсом/наративом/културом/идентитетом) компетитивних, али и задатих, дисциплинујућих и контролишућих граничних имагинаријумима и аргументаријума, онога како границе замишљамо и како то оправдавамо/образлажемо. Оваква оптика разумевање граница почива на анти-фундационалистичкој интерпретативној симултаности и репетитивности „хоризонта краја” и „хоризонта почетка”, те раније идентификованих хоризоната „државне утопије поретка” и „трансдржавне дистопије хаоса”.

Слика 1. Мапа/хорографија избегличке руте са Блиског Истока за Европу: живимо ли исте Границе и исти Свет?

Извор: TV N1 Info, 2017.

Механизам артикулација територија/граница обухвата одговор на четири питања: (1) Ко их креира?; (2) Како их креира?;

(3) Који тип граница креира?; и (4) Зашто их креира?⁴² Границе и територије се не могу разматрати ван сета релација успостављених са индивидуалним или колективним агентима/актерима/субјектима ангажованим на њиховом стварању/формулисању, где су, ван сваке сумње, најконзистентније и најизбалансиране политичке границе, као по правилу, повезане са колективним територијама. Селекција одређеног типа граничних маркера, одређене технологије њихове реализације/материјализације не само да је условљена типом пројектоване области, подручја или површине, већ и сами маркери аутономно имају одређене особине које су интензивније или слабије изражене у зависности од сплета аутентичних околности. Границе су обично оријентисане на скуп задатих функција које прате логику конституисања разнородних територија, саобразно њиховој примени или структуралној категорији/домену праксе. Дакле, прихватањем постојања различитих типова граница, одбацује се могућност њиховог, традиционалистички/класично/конзервативно захтеваног, коинцидирања. У сваку територију/границу су инсталиране различите праксе и семиотички фундирани, хегемонијски постављени пројекти, платформе, програми или планови зарад контроле одређених ресурса, што им додаје телеолошку перспективу.

За Лијама О'Дауда (*Liam O'Dowd*), државне границе су само формално сличне свим осталим границама у смислу своје Јанусовске природе, манифестације/потенције за различите модалитете, перспективе и пропорције спајања и/или раздвајања, и конструкције идентитета, дистинкције на „нас” и „њих”, оне су концептуално еластичне и физички спецификоване, когнитивно-емоционални маркери осмишљавања и комуницирања света.⁴³ Државне границе се дефинишу као исход перпетуираних покушаја изражавања, контроле и развоја, за сваку државну јединицу посебних, веза између економске, политичко-правне, идеолошко-културне и војно-полицијске димензије инфраструктурне моћи. Поред постојања различитих спацијалних мрежа које их донекле трансгресирају и привремено суспендују, оне су и даље превалентна глобална гранична форма, као и места где се кристализују социјални конфликти, то јест агенти динамике планетарног поретка и непоретка. О'Дауд инсистира на повратку историје у проучавању граница, критикујући превалентно дефинисање граница: (1) због абунданције граничних метафора/тропа, то јест њихове значењске дилатације, нпр. на подручје контролних функција и ефеката, који доводе до појаве ахис-

42) Andrea Mubi Brighenti, “On Territorology: Towards a General Science of Territory”, *Theory, Culture & Society*, 27(1)/2010, стр. 61–62.

43) Liam O'Dowd, “From a borderless world to a world of borders: bringing history back in”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 28(6)/2010, стр. 1035–1036.

торицизма у њиховој интерпретацији; (2) културни приступ, то јест конструктивизам, због пренебрегавања чињенице да су неке интерпретативне перспективе граница далеко утицајније од других; и (3) процесуални приступ због тога што носи ризик расформињања структуре у процес и агенцију обележене мултиплицитетом и флотантношћу граница дестабилизираних држава.⁴⁴ За проучавање граница је, дакле, од изузетне важности историјска димензија разумевања империјалне и националне државе преко појма инфраструктурне моћи, што ће омогућити успостављање истраживачког еквилибријума између структуре и процеса, те анализу унутар једног интерпретативног оквира. На тој линији, формулисање модерних граница је било обликовано не само деветнаестовековним процесима „национализације” државе или „етатизације” нације, гравитирањем ка контролисању територије, конфликтима, антагонизмима и раговима, те променама формуле баланса моћи међу-државног система, већ и империјалном заоставштином контролисања људи и кодирањем тога система и његове хијерархије арбитрарном империјалном моћи и терором: модерне границе, као амбивалентан феномен, су резултат сплета актуелних односа између империјализма и национализма.

3. ТЕЗА О ОМНИПРЕЗЕНТНОСТИ ГРАНИЦА

Сада бисмо могли да се фокусирамо на тезу Етјена Балибара (*Etienne Balibar*) о распрострањању/дифузији граница на целокупно подручје неке земље где год се може регистровати селективна контрола, о фактичкој транслацији тих земаља у погранична подручја;⁴⁵ то јест на њој кореспондирајућу тезу Криса Рамфорда (*Chris Rumford*) о мултиперспективном схватању граница, превазилажењу моноперспективизма привилеговане платформе/угла државних граница и фаворизовању дисензуса у њиховом проучавању, о потреби уочавања/указивања на споља и изнутра непримећене/невидљиве границе, то јест на оне које за неке постоје а за друге не.⁴⁶ Ствар, дакле, није у екстензији „травестираних” националних/државних граница „смањеног интензитета”, односно следствених пракси бордеринга, преко целине неке државне/националне територије, већ у конфигурисању/калибрисању различитих типова граница са различито приписаним индивидуалним и групним

44) Исто, стр. 1038, 1040.

45) Etienne Balibar, “What is a Border?”, нав. дело и Etienne Balibar, “The Borders of Europe” in: *Politics and the Other Scene* (ed. Etienne Balibar). Verso, London, 2002, стр. 87–104.

46) Chris Rumford, “Introduction: Theorizing Borders”, нав. дело и Chris Rumford, *Cosmopolitan Borders*, нав. дело.

значењима, утицајима и ефектима, те мноштвом дисперзивних координата унутар и изван неке политичке/државне/националне територије или простора. Границе су данас постале дискриминаторно асиметричне, за неке су „непотребно губљење времена“, док су за друге несавладива препрека. Све се то још више усложњава када дође до произвољног стратегијског пројектовања шта су то релевантне, а шта су минорне границе, када су неке границе видљиве и постојеће само за неке.

Балибар као три главна аспекта еквивокације граница идентификује:⁴⁷ (1) „преоптерећеност“ значењима- као интринзични квалитет мултипликовања/надилажења пуког граничног трасирања/маркирања одређене територије на специфичној локацији, супротно процесу „осиромашења/редуковања“ значења где су границе редуковане на разграничење две државе/два територијална ентитета, овде се ради о значењском релативизовању различитим геополитичким, контингентним поделама/стратегјама, о трансгресији значења неком вишом симболичко-симулакрумском инстанцом, типа граница између два идеолошки опонирајућа света или политичке алијансе; (2) полисемиотичку природу- као дискрепанцију/диспаратност њиховог модалитета постојања за припаднике различитих друштвених група, постоји читав низ граница које чине наш животни амбијент, а којих нисмо свесни до онога момента када постанемо реципијенти, конзументи или мете процеса креирања граница; и (3) хетерогеност- као симултано испуњавање више демаркационих и територијализујућих функција, границе заузимају оне позиције неког друштвеног простора где се може регистровати арбитарна и селективна контрола или моћ. Значењски астатичне, локалне и глобалне, границе конфигуришу свет и то је *condicio sine qua non* њиховог тенацитета, док мета-наратив модерне државе, који захтева да политичке, културне и економске границе коинцидирају, није више „оперативан“.

Границе су вибрантне/двосмислене/неухватљиве/колебљиве и на нивоу формата/распореда и на нивоу функција, што имплицира и да је превалентно разумевање граница постало неодговарајуће.⁴⁸ То, опет, никако не значи да су границе нестале, да живимо у безграничном свету: оне су и умножене и редуковане, и проређене и дуплиране, као што су постале и зоне, региони, па и читаве државе, границе више нису на спољним-ивицама/ободима политике, већ унутар ње саме,⁴⁹ оне су (ре)продуковане на разнородним

47) Etienne Balibar, “What is a Border?”, нав. дело, стр.78–84.

48) Исто, стр. 88.

49) Исто, стр. 92.

и многобројним друштвеним инстанцама/нивоима. Претходно не сугерише неку лиминалну позицију у којој би појединац, група или неки политички ентитет био изложен како центрифугалним тако и центрипеталним граничним силама, већ далеко компликованији имагинаријум бивања границом, резоновања из позиције границе. Осим тога, државне границе, перципиране и као културне и као идентитетске границе, не само да дистингуирају, чине засебном, неку јединицу, већ историјски (ре)конфигуришу сам свет пројектујући оно што је конвергентно и дивергентно или компатибилно и инкомпатибилно. То није само ствар неке дистрибуције/односа моћи, него је и симболичко питање *par excellence*. Оне нису ексклузивно повезане са неким сингуларним културним контекстом/дивизијом/кодом, већ су увек еманација преклапајућих културних/идентитетских фактора и квалитета. Све у свему, по Балибару,⁵⁰ питање присуства/одсуства границе своје разрешење добија у потпуном удаљавању од модерног геополитичког имагинаријума: оне више нису на институционално промовисаним и материјализованим границама/линијама, где једно поље суверене моћи слаби и престаје а друго почиње и добија на снази. Претходно значајно утиче на разумевање граничне праксе и реформулисање онога што подразумевамо под културом граница/граничним културама.

Преоптерећеност значењима, нпр. граница између Источне и Западне Немачке током Хладног рата није била само национална већ и симболичка граница између Источног и Западног блока, по Рамфордској космополитској визури,⁵¹ сигнализира/указује да границе нису само означитељи дивергенције (по улогама/функцијама/идентитетским обележјима), већ и конвергенције опозитних страна по питање признавања и потребе њиховог постојања. Таква логика консензуса је главна препрека даљој еволуцији мултиперспективног приступа границама. Иста квалификација важи и за бордеринг процесе/праксе. Превазилажење логике консензуса инкорпорира и отклон према пост-колонијалном пројекту „граничног мишљења” или граничне епистемологије, као метаморфозе хегемонистичког имагинаријума из угла маргинализованих/одстрањених/искључених људи,⁵² јер, наиме, и такав приступ подразумева би-векторско/двосмерно гледање на границе, и промоцију разрешујућег генуинитетног панорамског, перигоналног гледања са саме мутабилне локације границе, из перспективе границе са углом од 360 степени. Услед тога што дискурси/наративи који диктирају границе као дате

50) Исто, стр. 89.

51) Chris Rumford, *Cosmopolitan Borders*, нав. дело, стр. 45–50.

52) Walter D. Mignolo, “The Many Faces of Cosmo-Polis: Border Thinking and Critical Cosmopolitanism”, *Public Culture*, 12(3)/2000, стр. 721–748.

нису више преобладајући, као и због тога је темат национално-државних граница изгубио свој примат, пост-модерност је дестабилизувала унисоност по питању шта конституише, где су лоциране и како је градирана релевантност граница.

Уколико прихватимо Балибарову идеју да границе могу постати толико дифузне да читаве земље могу мутирати у погранична подручја, онда, саобразно контексту у коме живимо, можемо говорити о две манифестације/актуелизације такве поставке:⁵³ (1) техничком крајолику контроле- скупу нових технологија и инфраструктура надзора развијених услед страха од све офанзивнијег и агресивнијег тероризмом, те експоненцијалног увећања протока људи и робе (нпр. границе су померене на аеродроме или улице); и (2) емоционалном крајолику контроле- сегменту дискурзивног крајолика друштвене моћи који ослањајући се на симболичку и физичку виолентност повезану са социјалном спацијализацијом, преко медија и образовања, учи појединца шта су то националне границе прописујући им, историјски трасираном иконографијом и ритуалима/церемонијама, распоне значења (границе су перманентни процес грађења нације и специфичних националних пракси). Додајмо овом и четири важна фактора која иду прилог космополитској интерпретацији граница:⁵⁴ (1) гранични ангажман, сет активности на конструисању, модификовању и демонтажу граница, је превасходно ствар обичних људи, вернакулизација слаби асоцијацију између граница и државе; (2) мултиперспективизам указује на то да нису све границе за све виђене као такве; (3) квалитет нефиксираности граница не подразумева само инкохерентност/дестабилизацију неких граница, већ и идеју да су неке границе иницијално креиране са нефиксираношћу као предусловом за властиту ефикасност; и (4) границе могу да служе као пропулзија социјалне/политичке конективности.

Критички опсервирано, хипостаза глобализације није нити апсолутно важење принципа „безграничног света”, нити опозитног принципа „мултипликације/пролиферације граница”. Концепт „границе су свуда” треба кориговати повезаношћу са различитим модалитетима аутентичног индивидуалног/сингуларног искуства, селективношћу и партикуларношћу граница,⁵⁵ што најпрецизније изражава идеја Марка Солтера (*Mark Salter*) да границе нису свугде за свакога.⁵⁶ На тој линији, заједнички именитељ јединствености/

53) Anssi Paasi, Eeva-Kaisa Prokkola, “Territorial Dynamics, Cross-border Work and Everyday Life in the Finnish-Swedish Border Area”, *Space and Polity*, 12(1)/2008, стр. 13–29.

54) Chris Rumford, *Cosmopolitan Borders*, нав. дело, стр. 89–91.

55) Исто, стр. 54.

56) Mark Salter, “Theory of the / : The Suture and Critical Border Studies”, нав. дело, стр. 750.

апартности државних граница у односу на све остале формате је могућност призивања на закон, што грађане/емигранте/мигранте ставља у директан однос према произвољности суверенове одлуке. Границе представљају интегришуће „шавове”, то јест дезинтегришуће „ожилке”, сугеришући процес који се увек реферира на другу заједницу, обележавајући како провизорно раздвајање тако и некомплетно спајање самог света и субјеката са светом препуним граница.⁵⁷ Метафора границе као линије је замењена апострофирањем етеричних процеса/политика популације и мрежа које је дефинишу и трансгресирају. Оне су постале премисе самога суверенитета у прикривању и интензификовању одлуке коју свако ко прелази границу мора донети, чинећи да акцептирање протокола субмисије може бити одложено. Додајмо овоме, да Салтер држи да се перформативност граница манифестује на три нивоа:⁵⁸ (1) формалне перформансе укључују опис и одбрану специфичних територијалних граница; (2) практичне перформансе обухватају политике граничног филтрирања/осмозе, то јест адмисије/протеривање; и (3) масовне перформансе инволвирају јавну и политичку конкуренцију у вези значења граница.

Теоретска перспектива/идеја граничне перформативности, по Ненси Вондерс (*Nancy Wonders*), представља аналитичко средство за истраживање граница и начина њихове конструкције. Концепт се заснива на претпоставци да, поред тенденције државе да постави/режира гранични *mise en scène*, то јест да дизајнира граничне политике, такве инклинације/ангажмани имају мало значаја и смисла све до оног момента док не буду „перформативно реализоване” од стране државних агената, то јест бирократске формације, и оних који границу прелазе.⁵⁹ Државни актери су главни протагонисти у селекцији места, начина и тела граничних перформанса. Они нису „резервисани” само за подручја око географски/физички дефинисаних граница државе, већ се одвијају и на локацијама са сасвим другим координатама (потенцијално на свакој просторној тачки неке територије или институционалне хијерархије). Природа самих граничних пракси, ипак, није ексклузивна манифестација идентитетских конструкта граничних/државних агената и оних који прелазе границу, већ и културних/економских карактеристика и позиција различитих група унутар специфичне

57) Исто, стр. 736, 737.

58) Corey Johnson, Reece Jones, Anssi Paasi, Louise Amoore, Alison Mountz, Mark Salter, Chris Rumford, “Interventions on Rethinking ‘the Border’ in Border Studies”, нав. дело, стр. 66.

59) Nancy Wonders, “Global Flows, Semi-permeable Borders and New Channels of Inequality”, in: *Borders, Mobility and Technologies of Control* (eds. Sharon Pickering, Leanne Weber), Springer, Dordrecht, 2006, стр. 65–66.

земље. С обзиром да, у зависности од типа граничних флукова и/или њених носилаца, апострофира релационе и перформативне атрибуте мутабилних стратегија граничне контроле, концепт граничне перформативности је користан за истраживање платформи реконструисања граница.⁶⁰ У том смислу, као две сигнификантне контролне платформе за даљу промоцију глобалних неједнакости се детектују: социјално (ре)артикулисање појма „илегално” и (ре)секуритизација граница са подразумевајућим технолошко-техничким развојем индустрије граничне контроле.

ЗАКЉУЧАК

Границе су екстремно комплексни појмови који су, симултано, детерминанте различитости и социјално фабриковане институције, конструисане структуре граничне праксе. Као дисјунктивне детерминанте, оне су нека врста социјално-спацијалних „жалона/пикета”, то јест маркера, који на релационој основи трасирају и изражавају територијални опсег *de jure/de facto* прокламованог суверенитета. Уважавајући различите онтолошке ставове и приступе у сфери територијологије, од екстремно меких до екстремно тврдих, о томе шта територија и територијалност заправо јесу и у каквом су међусобном односу, границе, у значајно великом броју истих, остају њихов конститутивни, фундаментални или генерички атрибут. Политичке границе, заправо, материјално, дискурзивно/наративно и преко, вертикално или хоризонтално хијерархизованих, пракси класификације/категоризације спацијално инкрустирају превалентно државно-аферентни поредак. Оне, дакле, нису само пасивни/статични партитативни резултат неке матрице интеракције, већ активни/динамички/процесуални фактор уређења простора. Територије пројектоване преко одређених граница се не могу дефинисати као компактни/херметички оклузовани ентитети, њиховој финализованости се опиру различити нивои аплициране скале, као и скале не-државне провенијенције. То значи да се, када је у питању њихов пројект/програм/платформа територијалности, не ради о дилуирању или концентровању, некој форми адаптирања, већ о сталном демонтирању, монтирању или ремонтирању полицентричних и мултискаларних норми, вредности и симбола.

Као такве, инсталиране су у разнолике свакодневне праксе, са експлицитним или имплицитним нормама, конвенцијама и вредностима, формализују критеријуме друштвене ексклузије и инклузије, подложне су променама, те манифестују мултискалар-

60) Исто, стр. 83.

ну хијерархију (од локалног до државног нивоа). Попут мапирања/ картографије, бордеринг је импрегниран личним и партикуларно-културним вредносним кодовима са мета-географским (историјско-политичким) интерференцијама, успостави знаковног система који „фактурише“ знање као неспорни, једном за свагда дати, визуелни систем.⁶¹ Бордеринг ствара, дизајнира и дефинише, али и репрезентује, ексклузивно/арбитрарно/хегемонско знање о пожељном и непожељном, видљивом и невидљивом, групним актерима, позицији граница, дисциплинујућим механизмима и текстовима или о ономе шта границе желе да искомуницирају. Границе нису затечене или, рецимо, „умртвљене, анестетизоване или вегетирајуће” појаве укалупљивања/моделирања социјалних компоненти и дешавања, ради се о ситуационо/контекстуално профилисаним процесима активностима или праксама разграничавања/бордеринга.

Идеји да границе не настају *ex nihilo*, из неког социјалног вакуума, мора се придружити идеја да не постоје *per se*, само за себе. Границе не ограничавају границе, нису самоограничавајући социјални принцип, већ су конституент и креација територије/територијалности која им приписује значења. Границе нису властита социјална супстанца. Поред тога што су хетерогене, границе су, дакле, и хетерономне. Међутим, њихова симболичка супстанца је аутономна до нивоа да територије могу бити локално и глобално транспоноване у границе. Независно од морфологије, улога и функција граница, читава палета њихових мултиперспективних симболичких значења/кодова, релација и позиција бива конструисана/генерисана, спектакуларизирана, трансформисана и варирана деловањем партикуларних и дивергентних актера, објеката, пракси, перформанси и репрезентација.

ЛИТЕРАТУРА

- Abbott Andrew, “Things of boundaries”, *Social Research*, 62(4)/1995, стр. 857–882.
- Abrahamsson Christian, “On the genealogy of Lebensraum”, *Geographica Helvetica*, 68(1)/2013, стр. 37–44.
- Balibar Etienne, “What is a Border?”, in: *Politics and the Other Scene* (ed. Etienne Balibar), Verso, London, 2002, стр. 75–87.
- Balibar Etienne, “ “The Borders of Europe” in: *Politics and the Other Scene* (ed. Etienne Balibar). Verso, London, 2002, стр. 87–104.
- Baschlin Elisabeth, Sidati Mohamed, “Western Sahara- Territoriality, Border Conceptions and Border Realities”, in: *The Ashgate Research Companion*

61) Martin Dodge, Rob Kitchin, *Mapping Cyberspace*, Routledge, London, 2001, стр. 75–76.

- to *Border Studies* (ed. Doris Wastl-Walter), Ashgate, Burlington, 2011, стр. 549–566.
- Bauman Zygmunt, *Liquid Modernity*, Polity Press, Cambridge, 2000.
- Bauman Zygmunt, Lyon David, *Liquid Surveillance: A Conversation*, Polity Press, Cambridge, 2013.
- Bellezza Giuliano, “On Borders: From Ancient to Postmodern Times”, ISPRS/IGU/ICA Joint Workshop on Borderlands Modelling and Understanding for Global Sustainability 2013, 5-6 December 2013, Beijing, China, стр. 1–7/2013, Internet, <https://www.int-arch-photogramm-remote-sens-spatial-inf-sci.net/XL-4-W3/1/2013/isprsarchives-XL-4-W3-1-2013.pdf>, 10/07/2017.
- Bigo Didier, “The Möbius Ribbon of Internal and External Security(ies)”, in: *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory* (eds. Mathias Albert, Yosef Lapid, David Jacobson), University of Minnesota Press, Minneapolis, 2001, стр. 91–117
- Bourdieu Pierre, “Social Space and Symbolic Power”, *Sociological Theory*, 7(1)/1989, стр. 14–25.
- Brambilla Chiara, “Exploring the Critical Potential of the Borderscapes Concept”, *Geopolitics*, 20(1)/2015, стр. 14–34.
- Brambilla Chiara, Laine Jussi, Scott James W., Bocchi Gianluca, “Introduction: Thinking, Mapping, Acting and Living Borders under Contemporary Globalisation”, in: *Borderscapes: Imaginations and Practices of Border Making* (eds. Chiara Brambilla, Jussi Laine, James W. Scott, Gianluca Bocchi), Ashgate, Burlington, 2015, стр. 1–13.
- Brighenti, Andrea Mubi “On Territorology: Towards a General Science of Territory”, *Theory, Culture & Society*, 27(1)/2010, стр. 52–72.
- Brown Wendy, *Walled States, Waning Sovereignty*, Zone Books, New York, 2010.
- Brunet-Jailly Emmanuel, „Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective”. *Geopolitics*, 10(4)/2005, стр. 633–649.
- Bucken-Knapp Gregg, Schack Michael, Houtum Henk van, “New Strands in Border research?”, in: *Borders Matter: Transboundary Regions in Contemporary Europe* (eds. Gregg Bucken-Knapp, Michael Schack), Danish Institute of Border Region Studies, Aabenraa, 2001, стр. 227–236.
- Busch Brigitta, Kelly-Holmes Helen, “Language Boundaries as Social, Political and Discursive Constructs”, in: *Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States* (eds. Brigitta Busch, Helen Kelly-Holmes), Multilingual Matters, Clevedon, 2004, стр. 1–14.
- Cosgrove Denis, “Introduction”, in: *Mappings* (ed. Denis Cosgrove), Reaktion Books, London, 1999, стр. 1–24.
- Delanty Gerard, Rumford Chris, *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*, Routledge, London, 2005.
- Diener Alexander C., Hagen Joshua, *Borders: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2012.

- Dijk Henk van, "State Borders in Geography and History", in: *Nationalising and Denationalising European Border Regions, 1800–2000: Views from Geography and History* (eds. Hans Knippenberg, Jan Markusse), Springer, Dordrecht, 1999, стр. 21–39.
- Dodge Martin, Kitchin Rob, *Mapping Cyberspace*, Routledge, London, 2001.
- Featherstone Mike, Lash Scott, "Globalization, Modernity and the Spatialization of Social Theory: An Introduction", in: *Global Modernities* (eds. Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson), Sage Publications, London, 1995, стр. 1–24.
- Foucault Michel, "Of Other Spaces", in: *Heterotopia and the City: Public Space in a Postcivil Society* (eds. Michiel Dehaene, Lieven De Caeter), Routledge, New York, 2008 [1967], стр. 13–29.
- Foucher Michel, "The Geopolitics of European frontiers", in: *The Frontiers of Europe* (eds. Malcolm Anderson, Eberhard Bort). Pinter, London, 1998, стр. 235–251.
- Gregory Derek, *Geographical Imaginations*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 1994.
- Hartshorne Richard, "Suggestions on the Terminology of Political Boundaries", *Annals of the Association of American Geographers*, 26(1)/1936, стр. 56–57.
- Harvey David, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 1990.
- Harvey David, "Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination", *Annals of the Association of American Geographers*, 80(3)/1990, стр. 418–434.
- Houtum Henk van, "The Janus-face : On the Ontology of Borders and B/ordering", *Simulacrum. Kwartaalblad van het Kunsthistorisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam*, 18(2/3)/2010, стр. 124–128.
- Houtum Henk van, "The Mask of the Border", in: *The Ashgate Research Companion to Border Studies* (ed. Doris Wastl-Walter), Ashgate, Burlington, 2011, стр. 49–63.
- Houtum Henk van, Naerssen Ton van, "Bordering, Ordering and Othering", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93(2)/2002, стр. 125–136.
- Houtum Henk van, Kramsch Olivier, Zierhofer Wolfgang, "Prologue: B/ordering Space", in: *B/ordering Space* (eds. Henk van Houtum, Olivier Kramsch, Wolfgang Zierhofer), Ashgate, Burlington, 2005, стр. 1–17.
- Jenkins Richard, "Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium", *Max Weber Studies*, 1(1)/2000, стр. 11–32.
- Johnson Corey, Jones Reece, Paasi Anssi, Amoore Louise, Mountz Alison, Salter Mark, Rumford Chris, "Interventions on Rethinking 'the Border' in Border Studies", *Political Geography*, 30(2)/2011, стр. 61–69.
- Jones Reece "Categories, Borders and Boundaries", *Progress in Human Geography*, 33(2)/2009, стр. 174–189.

- Kolossov Vladimir, "Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches", *Geopolitics*, 10(4)/2005, стр. 606–632.
- Lakoff George, Johnsen Mark, *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.
- Lamont Michele, Molnar Virag, "The Study of Boundaries in the Social Sciences", *Annual Review of Sociology*, 28/2002, стр. 167–195.
- Massey Doreen, *Space, Place and Gender*, University of Minnesota Press. Minnesota, 1994.
- Mignolo Walter D., "The Many Faces of Cosmo-Polis: Border Thinking and Critical Cosmopolitanism", *Public Culture*, 12(3)/2000, стр. 721–748.
- Megoran Nick, "Rethinking the Study of International Boundaries: A Biography of the Kyrgyzstan–Uzbekistan boundary", *Annals of the Association of American Geographers*, 102(2)/2012, стр. 464–481.
- Mezzadra Sandro, Neilson Brett, *Border as Method, or, the Multiplication of Labor*. Duke University Press, Durham, 2013.
- Nail Thomas, "The Crossroads of Power: Michel Foucault and the US/Mexico Border Wall", *Foucault Studies*, 15/2013, стр. 110–128.
- Newman David, "The Lines that Continue to Separate Us: Borders in our 'Borderless' World", *Progress in Human Geography*, 30(2)/2006, стр. 143–161.
- Newman David, "Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview", in: *The Ashgate Research Companion to Border Studies* (ed. Doris Wastl-Walter), Ashgate, Burlington, 2011, стр. 33–49.
- Newman David, "Revisiting good fences and neighbours in a postmodern world after twenty years: theoretical reflections on the state of contemporary border studies", *Nordia Geographical Publications*, 44(4)/2015, стр. 13–19.
- Newman David, Paasi Anssi, "Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography", *Progress in Human Geography*, 22(2)/1998, стр. 186–207.
- Novak Paolo, "Back to Borders", *Critical Sociology*, 2016 (online издање), стр. 1–18, <http://dx.doi.org/10.1177/0896920516644034>.
- O'Dowd Liam, "From a borderless world to a world of borders: bringing history back in", *Environment and Planning D: Society and Space*, 28(6)/2010, стр. 1031–1050.
- O'Tuathail Gearoid, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London, 1996.
- Parker Noel, Adler-Nissen Rebecca, "Picking and Choosing the 'Sovereign' Border: A Theory of Changing State Bordering Practices", *Geopolitics*, 17(4)/2012, стр. 773–796.
- Parker Noel, Vaughan-Williams Nick, "Critical Border Studies: Broadening and Deepening the 'Lines in the Sand' Agenda", *Geopolitics*, 17(4)/2012, стр. 727–733.
- Paasi Anssi, "A Border Theory: An Unattainable Dream or a Realistic Aim for Border Scholars?", in: *The Ashgate Research Companion to Border*

- Studies* (ed. Doris Wastl-Walter), Ashgate, Burlington, 2011, стр. 11–33.
- Paasi Anssi, Prokkola Eeva-Kaisa, “Territorial Dynamics, Cross-border Work and Everyday Life in the Finnish-Swedish Border Area”, *Space and Polity*, 12(1)/2008, стр. 13–29.
- Popescu Gabriel, *Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2012.
- Prescott Victor J. R., Triggs Gillian D., *International Frontiers and Boundaries: Law, Politics and Geography*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2008.
- Pusterla Elia, Piccin Francesca, “The Loss of Sovereignty Control and the Illusion of Building Walls”, *Journal of Borderlands Studies*, 27(2)/2012, стр. 121–138.
- Rajaram Prem Kumar, Grundy-Warr Carl, “Introduction”, in: *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory’s Edge* (eds. Prem Kumar Rajaram, Carl Grundy-Warr), University of Minnesota Press, Minneapolis, 2007, стр. ix–xl.
- Robertson Roland, “Glocalization: Time–Space and Homogeneity–Heterogeneity”, in: *Global Modernities* (eds. Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson), Sage Publications, London, 1995, стр. 25–44.
- Rosello Mireille, Wolfe Stephen F., “Introduction”, in: *Border Aesthetics: Concepts and Intersections* (eds. Johan Schimanski, Stephen F. Wolfe), Berghahn Books, New York, 2017, стр. 1–25.
- Ross Kristin, *The Emergence of Social Space: Rimbaud and the Paris Commune*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1988.
- Rumford Chris, “Introduction: Theorizing Borders”, *European Journal of Social Theory*, 9(2)/2006, стр. 155–169.
- Rumford Chris, *Cosmopolitan Borders*, Palgrave Macmillan, New York, 2014.
- Salter Mark B., “Theory of the / : The Suture and Critical Border Studies”, *Geopolitics*, 17(4)/2012, стр. 734–755.
- Sahlins Peter, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*, University of California Press, Berkeley, 1991.
- Schimanski Johan, Wolfe Stephen F., “Intersections: A Conclusion in the Form of a Glossary”, in: *Border Aesthetics: Concepts and Intersections* (eds. Johan Schimanski, Stephen F. Wolfe), Berghahn Books, New York, 2017, стр. 147–171.
- Simmel, Georg “Bridge and Door”, in: *Simmel on Culture: Selected Writings* (eds. David Frisby, Mike Featherstone), Sage Publications, London, 1997 [1909], стр. 170–174.
- Smith David, “Trump signs order to begin Mexico border wall in immigration crackdown”, *The Guardian*, 25.01.2017, Internet, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/25/donald-trump-sign-mexico-border-executive-order>, 18/02/2017.
- Soja Edward William, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, London, 1989.

- Soja Edward William, "Postmodern Geographies and the Critique of Historicism", in: *Postmodern Contentions: Epochs, Politics, Space* (eds. John Paul Jones III, Wolfgang Natter, Theodore R. Schatzki), Guilford, New York, 1993, стр. 113–136.
- Soja Edward William, "Taking space personally", in: *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* (eds. Barney Warf, Santa Arias), Routledge, New York, 2009, стр. 11–36.
- Sohn Christophe, "On Borders' Multiplicity: A Perspective from Assemblage Theory", *EUBORDERSCAPES*, Working Paper 10/2015, 1–11, Internet, http://www.euborderscapes.eu/fileadmin/user_upload/Working_Papers/EUBORDERSCAPES_Working_Paper_10_Christophe_Sohn_-_On_borders__multiplicity_A_perspective_from_assemblage_theory.pdf, 11/04/2016.
- Sterling Brent L., *Do Good Fences Make Good Neighbors? What History Teaches Us about Strategic Barriers and International Security*, Georgetown University Press, Washington DC, 2009.
- Stein Jeremy, "Reflections on Time, Time-space Compression and Technology in the Nineteenth Century", in: *Timespace: Geographies of Temporality* (eds. Jon May, Nigel Thrift), New York: Routledge, 2001, стр. 106–120.
- Susen Simon, *The "Postmodern Turn" in the Social Sciences*, Palgrave Macmillan, New York, 2015.
- Vallet Elisabeth, David Charles-Philippe, "Introduction: The (Re)Building of the Wall in International Relations", *Journal of Borderlands Studies*, 27(2)/2012, стр: 111–119.
- Vaughan-Williams Nick, *Border Politics: The Limit of Sovereign Power*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009.
- Waldron Arthur, *The Great Wall of China: From History to Myth*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Warf Barney, *Time-Space Compression: Historical Geographies*, Routledge, London, 2008.
- Warf Barney, Arias Santa. "Introduction: The Reinsertion of Space in the Humanities and Social Sciences", in: *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* (eds. Barney Warf и Santa Arias), Routledge, New York, 2009, стр. 1–11.
- Weber Max, "Science as a Vocation", in: *From Max Weber: Essays in Sociology* (eds. Hans H. Gerth, Charles Wright Mills). Oxford University Press, New York, 1946a [1919], стр. 129–157.
- Weber Max, "The Social Psychology of the World Religions", in: *From Max Weber: Essays in Sociology* (eds. Hans H. Gerth, Charles Wright Mills). Oxford University Press, New York, 1946b [1919], стр. 267–302.
- Wonders Nancy A., "Global Flows, Semi-permeable Borders and New Channels of Inequality", in: *Borders, Mobility and Technologies of Control* (eds. Sharon Pickering, Leanne Weber), Springer, Dordrecht, 2006, стр. 63–87.

Djordje Stojanovic

PROCESSUAL TURN IN BORDER STUDIES

Resume

Border studies, as well as space studies, have regained relevance on the global academic-scientific scene and are valid for one of the most interesting research area today. This paper will analyze those dimensions of understanding the boundaries, which do not perceive borders as static lines and state power regimes, but will focus on the dispersion, proliferation and representativeness of border modalities, functions and consequences within different contexts and through differently manifested/coded social, cultural and political activities, that is, border practices. In other words, the work will deal with the discursive implications of the inversion of the concept of borders with the concept of b/ordering process.

Keywords: borders, space, border studies, state, sovereignty, processual turn, b/ordering turn

* Овај рад је примљен 1. новембра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 3. децембра 2018. године.